

Sprawozdanie z konferencji naukowej „Heterogeniczność przestrzeni miejskiej w Królestwie Polskim i Rzeczypospolitej Obojga Narodów w epoce przedprzemysłowej – w 750-lecie lokacji Nowego Miasta Torunia (1264–2014)”, Toruń, 10–12 IV 2014

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2014.036>

W dniach 10–12 kwietnia 2014 roku w Sali Kolumnowej Towarzystwa Naukowego w Toruniu odbyła się kolejna edycja konferencji naukowej poświęconej tematyce dziejów miast; zorganizował ją Zespół Historii Miast przy Komitecie Nauk Historycznych Państwowej Akademii Nauk, Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Historii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie oraz Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Wymieniona w tytule konferencji heterogeniczność przestrzeni rozumiana była przez organizatorów szeroko – dotyczyła ona zarówno przestrzeni urbanistycznej, jak i społecznej, co pozwoliło zapęłnić plany miast stale towarzyszące obradom żywymi, mieszkającymi w tych miastach ludźmi.

Tradycyjnie sesję otworzył referat prof. dr hab. Haliny Manikowskiej (IH PAN) wprowadzający w tematykę konferencji. Prof. Manikowska wraz z doktorantką, Anną Pomierny, wygłosiła odczyt nt. „Urbanistyka – socjotopografia – rytuał. Główne nurty badań nad przestrzenią społeczną miasta średniowiecznego”. W referacie obszernie zakreślono dwa główne nurty badawcze (filozoficzny – neokantystyczny i historiograficzny – urbanistyki historycznej, socjotopografii i historii mentalności), które w latach osiemdziesiątych XX wieku odegrały najważniejszą rolę w kształtowaniu dzisiejszego pojmowania paradygmatu przestrzeni miejskiej, rozumianego jako proces, a jednocześnie jako niezależny od geograficznego wymiaru wytwór człowieka i grup ludzkich. Przestrzeń ta traktowana jest jako zjawisko dynamiczne, stale zmienne w czasie, a jej postrzeganie i przeżywanie przez współczesnych jest jednym z ważniejszych elementów badań. Autorki postulowały wypracowanie kwestionariusza badań dostosowanego do realiów miast polskich, nie tylko dużych, uwzględniającego niedostatek zachowanej bazy źródłowej.

Do łączącej się z obradami konferencji 750. rocznicy lokacji Nowego Miasta Torunia odniósł się w swoim wystąpieniu prof. dr hab. Marek Słoń (IH PAN) („Tu było Nowe Miasto. Ślady odrębności gminy nowomiejskiej po jej uchyleniu”). Skupił on uwagę na zróżnicowaniu przestrzeni miejskiej po zjednoczeniu miast toruńskich w 1454 roku obejmującym m.in. odmiennie rozplanowanie przestrzenne, socjotopografię, obwarowania miejskie czy pozostawienie niektórych regulacji prawnych na obszarze dawnego Nowego Miasta Torunia z okresu panowania krzyżackiego. Oba referaty spotkały się z żywym zainteresowaniem dyskutantów.

Następnie prof. dr hab. Roman Czaja (UMK) otworzył drugą sesję obrad, prosząc o wystąpienie prof. dr hab. Krzysztofa Mikulskiego (UMK), w referacie którego ponownie pojawiła się tematyka toruńska. Badacz krytycznie odniósł się do swoich wcześniejszych analiz nad „Przynależnością własnościową i funkcjami gospodarczymi parceli przedmiejskich Torunia w XV i XVIII w.”. Wykazywał m.in. potencjał badawczy, ale i trudności płynące z korzystania z nowożytnego materiału kartograficznego w analizach XV-wiecznych przedmieść toruńskich. Badacz wskazywał na możliwe lokalizacje poszczególnych parceli identyfikowalnych poza murami miejskimi.

Z żywą dyskusją spotkało się wystąpienie prof. dr hab. Wiesława Długokęckiego (UG) („Zmiany w przestrzeni aglomeracji gdańskiej w XIV w. a problem lokalizacji miasta na prawie lubeckim w Gdańsku w XIII w.”), podejmującego znany nauce temat lokalizacji gdańskiego miasta na prawie lubeckim istniejącego przed 1308 rokiem. Dzięki przeprowadzonej analizie terminologicznej dokumentów mówiących o „starym mieście”, badacz skłonny jest sytuować Gdańsk na prawie lubeckim na obszarze późniejszego Starego Miasta Gdańska (z kościołem parafialnym św. Katarzyny), a nie w okolicach kościoła parafialnego Najświętszej Maryi Panny na Głównym Mieście, jak proponują inni badacze. Autor referatu skonfrontował także zawarte w źródłach pisanych określenia sytuujące budynki miejskie w odniesieniu do ich położenia względem obszaru Starego Miasta i dane te zestawiał z wynikami prac archeologicznych. Aktualne wyniki badań archeologicznych nadal uznał za niewystarczające do wyznaczenia pełnych granic miasta lubeckiego.

Dr Zofia Maciakowska (IH PAN) poruszyła problematykę „Wykorzystania terenów nowo pozyskanych lub przyłączonych do miasta w czasach przedindustrialnych na przykładzie Gdańska”. Pytała przy tym o to, czy była to szansa dla ubogich, czy zamożnych i przedstawiła przemianę tego zjawiska w czasie – przejście od zamieszkiwania przedmieść głównie przez mniej zamożnych w pełnym średniowieczu do rozbudowy ogrodów i rezydencji zamożnych mieszczan w okresie nowożytnym.

Sesję poobiednią, dotyczącą głównie miasta Lwowa, poprowadził prof. dr hab. Krzysztof Mikulski (UMK). Pierwszy z prelegentów – prof. dr hab. Andrzej Janeczek (IAiE PAN) przedstawił zagadnienie „Segregacji wyznaniowej i podziału przestrzeni w miastach Rusi Koronnej (XIV–XVI w.)”. Badacz ten wskazywał, że kryterium wyznaniowe, a nie etniczne, decyduje o hierarchii społecznej mieszkańców wielokulturowych miast Rusi. W ramach tej segregacji widoczne są dwa progi kategoryzacji – niepełnoprawność dotycząca nie-katolików (prawosławnych oraz gregorian–Ormian) oraz społeczne wykluczenie nie-chrześcijan (głównie żydów). Referent przedstawił etniczne nacechowanie przestrzeni miast Rusi Koronnej oraz powstające w jej ramach wewnętrzne granice, wydzielające w przestrzeni miast enklawy życia i funkcjonowania wszelkiego rodzaju instytucji charakterystycznych dla danego wyznania i pochodzenia zasiedlających je grup. Prof. Dr. Jürgen Heyde, reprezentujący Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas na Uniwersytecie w Lipsku, przedstawił politykę rady miejskiej Lwowa wobec Żydów i Ormian w XV w. („Polityka rady miejskiej Lwowa wobec Żydów i Ormian w XV w.”). Zagadnienie mniejszości narodowych w odniesieniu do tego miasta przebadane jest niewystarczająco – badacz ten postawił pytania o rolę prawa magdeburckiego w kształtowaniu relacji rady miejskiej z mniejszościami żydowską i ormiańską. Przedstawił także dążenia tych grup do kształtowania i zachowania swojej tożsamości w wielokulturowym mieście.

Referat prof. dr hab. Mirona Kaprała z Państwowego Uniwersytetu we Lwowie poświęcony został problematyce ulicy Ruskiej w tym mieście w XVI wieku („Ulica Ruska we Lwowie XVI w.: topografia, mieszkańcy, instytucje”). Prof. Kaprał przedstawił problem ekspansji mniejszości ruskiej w ramach przestrzeni miasta Lwowa. Ta, wzrastająca w siłę ekonomiczną i szybko powiększająca się liczebnie, grupa etniczna mogła zgod-

nie z prawem zamieszkiwać jedynie przy jednej ulicy. Badacz ukazał w jak wielkim stopniu kapitał finansowy kupców ruskich zamieszkujących ten obszar wpłynął na prestiż i bogactwo ulicy, odbudowywanej zwłaszcza po XVI-wiecznych pożarach. Odniósł się także do pojawiania się przy tej ulicy innych narodowościowo zamożnych przedstawicieli kupiectwa (Ormian i Greków), co w efekcie decydowało o specyficznym charakterze tej przestrzeni.

Ostatni panel pierwszego dnia obrad poprowadził prof. dr hab. Jacek Wijaczka (UMK). Pierwszy referat zaprezentował Łukasz Myszka (Bydgoszcz) – „Przestrzeń jako element tożsamości religijnej i przedmiot konfliktów wyznaniowych w czasach nowożytnych na przykładzie dominikanów toruńskich”, który omówił głównie zagadnienia związane z konfliktami zakonników z protestanckimi władzami miasta. Spory te dotyczyły m.in. zatrudniania na gruntach dominikańskich partaczy stanowiących konkurencję dla rozwijającego się w mieście rzemiosła cechowego, wkroczenie z katolickimi obrządkami w przestrzeń protestanckiego głównie miasta (procesje) czy kwestii zbierania jałmużny. Heterogeniczność przestrzeni działać miała, zdaniem autora referatu, dezintegrująco na toruńskie miasto. Jako ostatnia w tej części obrad zaprezentowała wyniki swoich badań Dorota Pałosz z Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Szczegółowo objaśniała drobiazgowo dane statystyczne obrazujące „Zróznicowanie miejskiej przestrzeni miasta Kazimierza pod Krakowem pod względem stanowym i wyznaniowym u schyłku średniowiecza i w dobie epoki nowożytnej”.

Drugi dzień obrad otworzył prof. dr hab. Sławomir Gawlas (UW). Jako pierwszy wystąpił prof. dr hab. Rafał Eysymontt (UW), wnosząc do dyskusji perspektywę historyka sztuki referatem „Zróznicowanie form zagospodarowania przestrzeni i różnorodność architektury w murach śląskiego miasta średniowiecznego. Konfrontacja źródeł pisanych i ikonograficznych”. Badacz ten na przykładzie miast śląskich wykazał, że ich kształt urbanistyczny, powstały w obrębie murów, daleki był od wzorca „niebiańskiej Jerozolimy”. Wewnątrz murów miejskich przestrzeń organizowały podziały prawne (odrębne jurydyki, właściciele, grunty „wójta”) lub religijne (parafialne, klasztorne) a niewystarczająca wielkość obszarów pierwotnych lokacji zmuszała kolejne pokolenia do rozszerzania ich przestrzeni i zabu-

rzenia pierwotnie wyznaczonego kształtu miast. Prof. dr hab. Bogusław Krasnowolski (Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie) omówił „Heterogeniczność przestrzeni miast salinarnych Wieliczki i Bochni w dobie przedprzemysłowej”. Prelegent omówił kilka głównych etapów zarysowujących się w dziejach średniowiecznych i nowożytnych obu miast, wykazując odmienną politykę prowadzoną w odniesieniu do zagospodarowania i kształtowania przestrzeni Wieliczki oraz Bochni – od XIII-wiecznych tradycji geometrycznego wytyczania przestrzeni miast lokowanych na prawie niemieckim, przez politykę Kazimierza Wielkiego (wytyczenie nowego centrum, budowa fortyfikacji i fundacje szpitalne), po okres wzmożonego rozwoju przestrzeni sakralnej w XVII wieku, który zanikł w okresie przedindustrialnym.

Dr Marcin Grulkowski (IH PAN) przedstawił zagadnienie „Rynku renty jako wskaźnika waloryzacji przestrzeni miejskiej na przykładzie Głównego Miasta Gdańska do 1416 r.”. Prelegent, analizując zapisy z ksiąg gruntowych Głównego Miasta Gdańska z lat 1357–1382 i 1382–1416, stwierdził, że pełen obraz obciążeń nieruchomości w tym mieście można uzyskać dla lat 1359 i 1416 – zaobserwował dla tych przekrojów znaczny ich wzrost. Przyczyną tego stanu rzeczy był wzrastający popyt na kapitał niezbędny dla rozwijania działalności gospodarczej.

Drugą sesję poprowadziła prof. dr hab. Halina Manikowska. Barwny obraz życia mieszkańców miast przedstawiła dr hab., prof. IAI PAN, Urszula Sowina w referacie „Grupy zawodowe i społeczne w miastach Korony w późnym średniowieczu i we wczesnej nowożytności a antropopresja miejskiej przestrzeni”. Aleksandra Girsztowt (UG) omówiła zagadnienia związane z „Rzemiosłem w strukturze przestrzennej średniowiecznego Malborka”. Badaczka objęła zainteresowaniem zarówno Stare i Nowe Miasto Malbork, jak i ich przedmieścia. Swoje analizy skupiła na rzemiosłach spożywczych, których lokalizację można najtrafniej ustalić w świetle zachowanych źródeł. Jako ostatnia w tej części obrad swój referat zaprezentowała Katarzyna Wagner (UW, Muzeum Historyczne m. st. Warszawy) – nosił on tytuł „Swoi i obcy, czyli o zróżnicowaniu zawodów i narodowości w Warszawie początków XVIII wieku”. Badaczka skupiła się na analizach społeczeństwa Starego Miasta Warszawy, przedstawiając bogaty obraz społeczeństwa i dającą się zaobserwować hierarchizację zawodową.

Na zakończenie popołudniowych obrad zaplanowano panel doktorantów, w którym młodzi badacze prezentowali – w formie posterów – wyniki podjętych problemów badawczych związanych z tematyką miejską. Wystawiono dziewięć plakatów, których autorzy przedstawili krótkie komunikaty badawcze. Po zakończeniu wystąpień doktorantów odbyła się dyskusja – każdy z uczestników konferencji mógł podejść do interesującego go posteru i zadać autorowi szczegółowe pytania. Podobnie, jak w poprzednim roku taka forma prezentacji ustaleń młodych badaczy miała spotkać się z pozytywnym odbiorem ze strony uczestników obrad. Tę część konferencji poprowadzili wspólnie dr Mateusz Wyźga z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie i dr Cezary Kardasz reprezentujący Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Julia Możdżeń (UMK) omówiła „Rolę wartości i cnót moralnych w obronie istnienia Gdańska w latach dwudziestych XVI w. (Kodeks Bernta Stegmanna, 1528 rok)”, wskazując na istnienie myśli przewodniej kompilacji – najstarszego zachowanego rękopisu zawierającego gdańskie za- bytki dziejopisarskie. Adam Sasinowski (UP Kraków) zakreślił swoje plany badawcze dotyczące wielokulturowej struktury społecznej miasta Podgórze. Projekt przedstawiony przez Marcina Sumowskiego (UMK) związany był z interakcjami zachodzącymi między władzami miast pruskich a duchowieństwem parafialnym w późnym średniowieczu oraz stopniem uczestnictwa duchownych w życiu wielkich miast pruskich. Wyniki ukończonej już pracy doktorskiej przedstawiła Paulina Romanowicz (IAiE PAN) w wystąpieniu „Przestrzeń ludyczna w średniowiecznym mieście nadbałtyckim w świetle znalezisk archeologicznych”. Malwina Wylężek (UP Kraków) nakreśliła problematykę projektu dotyczącego ustroju i administracji miasta Pilzna od XVI do XVIII wieku, m.in. dróg awansu urzędników, ich majątków, składu osobowego, a także ogólnego funkcjonowania i organizacji władz miejskich tego miasta. Agata Chmielowska (UWr) przedstawiła zagadnienie funkcjonowania ulic w średniowieczu oraz ich społecznego obrazu na przykładzie miast Dolnego Śląska. Karolina Szlęzak (UP Kraków) przedstawiła postępy w pracach badawczych nad projektem związanym z funkcjonowaniem prezentów w polityce zewnętrznej miasta Krakowa w drugiej połowie XVI i XVII wieku. Przemysław Jędrzejewski (UP Kraków) zakreślił ramy badawcze projektu dotyczącego zróżnicowania społecznego krakowskiego zespołu miejskiego w dobie Sejmu Wielkiego.

Postępy w prowadzonych badaniach (m.in. na przykładzie Słomnik) jako ostatnia przedstawiła Klaudia Skrzyżyna (UP Kraków) w prezentacji pt. „Heterogeniczność przestrzeni miejskiej małych miast Rzeczypospolitej w epoce przedprzemysłowej”.

Po popołudniowym panelu doktorantów odbyło się posiedzenie członków Komisji Historii Miast, a dnia następnego uczestnicy konferencji udali się na objazd naukowy do Chełmży i Chełmna.

Julia Możdżeń (Toruń)